

СПОМЕНИК НА ЗЕБРЊАКУ

Сажетак: Споменик на Зебрњаку подигнут је у част хероја Кумановске битке из Првог балканског рата 1912. Дело је чувеног архитекте Момира Коруновића. Споменик је освештан 1937. године. Када је Немачка окупирала Југославију, већи део Македоније и Јужне Србије окупирала је Бугарска. Рушење споменика на Зебрњаку почело је већ априла 1941, а 24. маја 1942. године споменик је минирањем и његов торањ срушен.

Кључне речи: Зебрњак, Куманово, Момир Коруновић, спомен-костурница.

Зебрњак је узвишење у атару села Младо Нагоричано, удаљено од Куманова око пет километара. Висина Зебрњака износи 511 м и не налази се у склопу планинских венаца, већ се уздиже самостално. Оивичен је сопственим странама и са свих страна је приступачан. Његова основа износи од 400 до 500 м, као и његове стране. Етимологија речи Зебрњак потиче од турске речи “зебе”, која означава хладноћу или студен. На Зебрњаку је увек хладно. Ту стижу ветрови са Четирског брда и чак из Моравичке котлине. С јесени и у рано пролеће дувају хладни ветрови, па на Зебрњаку није могуће остати ни неколико минута.¹

Зебрњак је добио значај тек са Првим балканским ратом, јер су се на тој локацији и у околини водиле одлучујуће борбе за ослобођење од османске власти.

Зебрњак по свом географском положају представља центар Кумановске равнице. Тако је из тог центра српска војска могла да види распоред снага и кретање непријатељске војске. У Првом балканском рату, октобра 1912. године, на простору Кумановске падине надирала је Прва српска армија под командом престолонаследника Александра Карађорђевића. Прва српска армија и све њене јединице, од левог крила на Сртевици до села Ваксица, водиле су натчовечанску борбу за ослобођење старих крајева и свог народа који је вековима био у турском ропству. С правом се може рећи да је то био ослободилачки и праведан рат. Кумановском битком Срби су повратили просторе које су Турци освојили у средњем веку.

У знак сећања и велике захвалности српским херојима палим у Првом балканском рату и Кумановској бици, на врху Зебрњака, на коти 511, подигнут

¹ Стамен Ст. Кузмановић, *Спасити од заборава*, Куманово 2001,

је монументални споменик, грађен од 1934. до 1937. године. Освећен је 28. новембра 1937. године. Аутор споменика са костурницом је архитекта Момир Коруновић.² Коруновић је аутор многих споменичких обележја, јавних државних грађевина и цркава. Извођач радова био је Михајло Аранђеловић Црнотравац, родом из Црне Траве.³ Предузимач Аранђеловић имао је поверења само у своје проверене и поуздане мајсторе из Црне Траве, тако да је цела зидарска екипа била из Црне Траве, а обични радници из Младог Нагоричана и околине.

*Рад је био тежак и ризичан када се зидала споменичка кула – торањ, а то је била висина изнад осамнаестог метра. Целог дана стајало се на високим скелама, док је ветар шибао јако и немилосрдно. Некада се догађало да ветар са оближњих планина донесе ројеве шумских мравца, па су зидари на скелама морали да пале ватру у специјалним мангалима, не би ли отерали гамад...*⁴

Према плану архитекте Момира Коруновића, споменик је грађен од 1934. до 1937. године, када је освећен. Грађен је од базалтног камена, у техници рустика, са изванредним повезивањем каменних плоча. Доњи део споменика, грађен грубо обрађеним блоковима, одржао се до данашњих дана. Витка и висока кула грађена је од истог базалтног камена, али фино тесаног. Приликом минирања у Другом светском рату од стране Бугара, срушена је само висока кула. Висина целог споменика била је 48,5 метара.

У споменичке просторије улазило се спиралном рампом – путањом. Нагиб путање није био велик и могао се савладати лако, ширина је била око 80 цм, тако да су се могле мимоилазити две колоне ходочасника (они који су силазили и они који су се пели горе). Сасвим доле налазила су се врата која су води-

² Момир Коруновић (1883–1969), архитекта, српски Гауди. Члан “Сокола” и уредник Соколског гласника “Душан Силни”. Учесник је балканских ратова. Први балкански рат 1912. године посебно је утицао на његов правац у архитектури. Најистакнутији је градитељ националног стила у међуратној архитектури Србије. Успео је да усклади романтичарско обликовање фасаде и старе академске форме. Његов рад одише оригиналношћу и мотивима српско-византијске традиције. Био је зачетник савременог српско-византијског стила. Био је службеник Министарства грађевина Краљевине Србије, СХС и Краљевине Југославије у периоду од 1907. до 1947. године. Пројектовао је преко 40 јавних и државних грађевина и соколских домова: зграда Централне поште на железничкој станици, зграда Музеја ПТТ, Соколски дом (данашњи ДИФ), зграда Сеизмолошког завода, Црква Свете Петке на Калемегдану, Црква Св. Лазара и многе друге грађевине које су после рата страдале. У знак сећања на погинуле ратнике и становништво пострадао од турског терора, подигао је чесму “Студенац Косова” код Призрена. Подизање чесме је као задатак добио од команданта Треће армије генерала Божицара Јанковића. Борцима Кумановске битке и погинулим ратницима на брду Зебрњак подигао је спомен-обележје са костурницом. Александар Кадијевић, *Архитекта Момир Коруновић и ратна 1912. година*:

<<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-6055/2013/0354-60551337043K.pdf>> [приступљено: 19.6.2022];

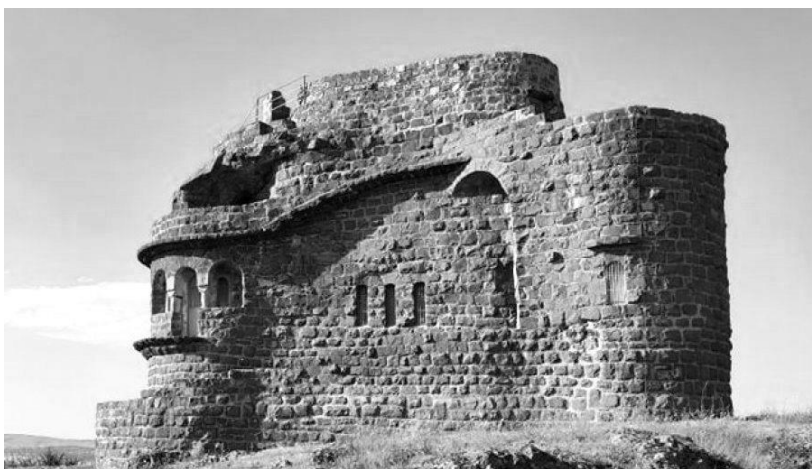
<<https://www.011info.com/ko-je-bio/momir-korunovic--srpski-gaudi>> [приступљено: 19.6.2022].

³ Стамен Ст. Кузмановић, Спасити од заборавља, Куманово 2001, 56.

⁴ Исто, 56.

ла у друге споменичке просторије. Одавде се могло продужити истим спиралним путем, навише до капеле, на осамнаестом метру висине, или скренути лево и наћи се у галерији споменика. Ту је било више споменичких просторија које су служиле као музеј, где су били изложени предмети. Из ових просторија ишло се ниже у предворје, које води у костурницу, испред које је стајала бела мермерна плоча са натписом *Палим херојима за ослобођење и уједињење наших народа*. Иако је то била само српска победа, овај наслов говори о времену између два рата, када је интензивно пропагирано југословенство. У костурницу – крипту унете су кости палих јунака из Кумановске битке. Оне су биле поредане по сталажама, са именом и презименом погинулог.

Слика 1: Данашњи изглед споменика

Извор: <<https://www.bastabalkana.com/wp-content/uploads/2012/10/Spomenik-Kumanovskoj-bitci-na-Zebrnjaku-nekada.jpg>>

Пењањем навише изнад споменика, долазило се до капеле која се налазила на највишем делу доњег дела споменика, на осамнаестом метру висине. Од капеле до врха споменика, на висини од 48,5 метара, ишло се вертикалним мердевинама. У торањ-кулу могла су улазити само лица са специјалном дозволом, јер се није могло улазити групно. На врху споменика налазила су се мала врата, кроз која се излазило на терасу, која је служила за одржавање светиљки и круне, које су стајале на све три стране споменика.

...Изглед споменичког торња био је величанствен и у свему симболичан. Торањ је био тространог облика у виду тростране призме, са базисом у капелици и купастим врхом који се завршавао са масивним мермерним крстом и громобраном. Кула је грађена, исто тако, од базалтног камена и арматуре, али је базалтни камен био финије тесан и обрађиван са не приметним фугама, па се добијао утисак да је изграђен од једног камена. Неколико метара изнад капеле, рекло би се на дну торња, зидарском и фасадном техником, торањ је био опасан црним опасачем,

*ширине око тридесет, четрдесет сантиметара и на том опасачу са све три стране, биле су опасане по две сабље од два и по метра. Изнад сабља, на све три стране била су по два прозорчића у виду дифоре, који су служили за осветљавање унутрашњег простора ... На трећем делу споменика, кули на висини од четрдесет метара стајала је српска круна на главама двоглавог орла...*⁵

Службени војни лист је већ 8. октобра 1937. године најавио прославу 25-годишњице победе српске војске код Куманова и Кумановске битке, којом ће приликом бити откривен и споменик кумановским херојима.⁶

Монументалан и масиван споменик представљао је српског војника у поносном чврстом ставу.

Споменик је освећен 30. октобра 1937. године. Сва тадашња штампа забележила је освећење споменика и парастос жртвама Кумановске битке. У извештају *Величанствена прослава Кумановске битке*, објављеном у листу *Време* од 30. октобра 1937, наводи се:

Куманово, 30 октобра.

*- Педесет хиљада лица из свих крајева наше земље данас је с побожношћу присуствовало освећењу споменка изгнаним кумановским ратницима и спуштању њихових костију у костурницу, под сводовима овог огромног споменка. Свечаност је обављена у Зебрњаку, на доминантом вису кумановског разбојишта. На његовом врху орловски стрчи споменик висок 48 метара. Масиван и упадив из даљине. Изломљене кости палих хероја из кумановске битке пре неколико дана сакупљене су и пренете у специјалним белим врећицама и лименим кутњама у малу новоагоричанску цркву, где су се налазиле неколико дана. Данас је у новоагоричанској цркви одржан помен палим херојима, а затим су сакупљене кости, заједно са дрвеним крстачама са гробова на кумановском пољу, пренете у костурницу споменика на Зебрњаку, који је данас освећен...*⁷

За обележавање 25-годишњице Кумановске битке, пренесено је са Опленца 28 застава српских пукова под којима су српски војници на кумановском и другим бојиштима од 1912 до 1918. године, извојевали славне победе. Те су заставе дан раније свечано дочекане у Куманову и депоноване преко ноћи у касарну 22 пешадијског пука. На дан прославе 30. октобра, заставници су изнели заставе и на чело поворке ратника, четника и грађанства, однели их на Зебрњак, а из историјских застава ношена је застава 22 пука. Из цркве Св Ђорђе у Младо Нагоричану пренесене су, у свечаној поворци, кости ратника који су погинули на кумановском и околним бојиштима. Кости војника чија су имена позната

⁵ Исто, 60–61.

⁶ Службени војни лист, 8. октобар 1937.

⁷ Време, 31. октобар 1937.

сложене су у црне металне сандуке, а на сваком сандуку је исписано име погинулог војника. Кости непознатих ратника сложене су у 400 белих врећица. Свечана поворка са 40 свеишеника са извесним бројем учесника кумановске битке и већим бројем народа пратила је лафет и камион који је возио кости палих хероја неких 8 км од цркве Св. Ђорђа до спомен-костурнице на Зебрњаку.⁸

Слика 2: Првобитни изглед споменика

Извор: <<https://sr.wikipedia.org/wiki/Зебрњак#/media/Датотека:Зебрњак.jpg>>

Митрополит Јосиф одржао је литургију и говор код споменика, а генерал Љубомир Марић, министар војни, говорио је о значају Кумановске битке, нагласивши да “без Куманова не би било ни Краљевине Југославије”.⁹

Сутрадан, 31. октобра, у Куманово и у обилазак споменика дошао је из Скопља, где је такође одржана свечаност, кнез намесник Павле Карађорђевић.

Споменик на брду Зебрњак, посвећен јунацима из Кумановске битке, постојао је само три и по године, до априла 1941. Након априлског слома Краљевине Југославије стража, која је била постављена од освећења споменика, повукла се и споменик је остао незаштићен. На споменик су се прво окомили поједини становници села Младо Нагоричано, јер им је у атару где се налазио

⁸ Београдске општинске новине, 1. новембар 1937.

⁹ Исто.

споменик била забрањена испаша стоке. Бугарска војска запосела је Куманово 20. априла 1941. године, а већ 21. априла бугарске чете ушле су у Младо Нагоричано, а затим на брдо Зебрњак и започеле скрнављење и рушење споменика. Дело Момира Коруновића минирано је 24. маја 1942. године, када је срушена његова висока кула, а преостали су само део капеле и костурнице.

За Србе у Србији, српску заједницу у Северној Македонији и друге ходочаснике, остаци споменика на Зебрњаку представљају део српске историје који буди сећање и понос на време када су Косово и Метохија борбом враћени Србији.

Београд, 18. јул 2022.